

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва
Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

з теми: ОЗНАЙОМЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ З МИСТЕЦТВОМ
НАТЮРМОРТУ НА УРОКАХ У ШКОЛІ

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітньої програми Середня освіта
(Мистецтво. Образотворче мистецтво)
Спеціальності 014 Середня Освіта
(Мистецтво. Образотворче мистецтво)
предметної спеціальності 014.12 Середня
освіта (Мистецтво. Образотворче
мистецтво)
денної форми здобуття вищої освіти
Білоус Вікторія Анатоліївна

Керівник: Луць Сергій Васильович,
кандидат мистецтвознавства, доцент
Рецензент _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 НАТЮРМОРТ ЯК СКЛАДОВА ШКІЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	6
1.1 Основи жанру натюрморту: історія та особливості.....	6
1.2 Методи та способи створення натюрморту.....	14
РОЗДІЛ 2 ГОЛЛАНДСЬКИЙ НАТЮРМОРТ У ХУДОЖНІЙ ТРАДИЦІЇ.....	22
2.1 Історія виникнення голландського натюрморту	22
2.2. Методика викладання натюрморту.....	27
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	37
ДОДАТКИ.....	42

ВСТУП

У сучасному світі, де мистецтво є не лише предметом естетики, але й об'єктом академічних та культурних досліджень, вивчення основ натюрморту в шкільній програмі мистецтва набуває особливого значення. Аналіз жанру натюрморту дозволяє учням глибше зрозуміти художні прийоми, естетичні принципи та культурний контекст цього напрямку, що сприяє формуванню художнього смаку та творчих здібностей.

Протягом століть змінювалися не лише способи створення виразного натюрморту, а й накопичувалася цінна художня інформація, розширювався погляд на світ і збагачувалася мистецька мова. Залежно від поставлених завдань змінюється і роль натюрморту в творчості художника. Митці постійно шукають нові засоби та методи зображення, прагнучи передати на полотні чи папері власний світогляд. Непорушна природа живе своїм тихим життям, але саме проникливий погляд митця здатний розкрити її буденність. Натюрморт підкреслює естетичну цінність повсякденного життя, відкриваючи нову «сутність» речей і мудрість у їхньому призначенні. Художники знаходять красу в предметах, наповнюючи їх глибокими, сакральними смислами відповідно до духу свого часу.

Вивчення натюрморту є важливим елементом мистецької освіти, оскільки сприяє розвитку спостережливості, творчого мислення та вміння працювати з різними матеріалами. Це дає змогу створювати реалістичні зображення, розвивати навички вибору та розташування об'єктів у композиції, а також вміння працювати з кольором, світлом і тінню.

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми ознайомлення учнів з натюрмортом полягає в тому, що цей жанр є не лише важливою частиною історії мистецтва, а й потужним інструментом для розвитку учнів у сучасному світі. Натюрморт сприяє розвитку спостережливості, вдосконаленню технічних навичок, а також формуванню вміння працювати з кольором, світлом і тінню. Цей жанр також допомагає учням виражати свої емоції та думки через

мистецтво, що є важливим аспектом у розвитку творчої особистості. Ознайомлення з жанром натюрморту є важливим етапом у формуванні художньої культури учнів, що має довготривалий вплив на їхній естетичний розвиток.

Мета дослідження – ознайомлення учнів з жанром натюрморту, аналіз технік та стилістичних особливостей, визначення його значення для розвитку образотворчого мистецтва.

Завдання: охарактеризувати натюрморт як жанр в образотворчому мистецтві; визначити, яке значення має натюрморт у художній освіті; дослідити технічні та композиційні особливості натюрморту; надати характеристику розвитку цього жанру в історії мистецтва та його впливу на творчі здібності учнів.

Об’єкт дослідження – натюрморт як жанр образотворчого мистецтва, що має важливе значення в художній освіті.

Предмет дослідження – аналіз технічних і композиційних особливостей натюрморту, його вплив на розвиток творчих здібностей учнів, а також роль цього жанру в історії мистецтва та його значення для сучасної художньої освіти.

Методи дослідження. Для виконання вказаних завдань було використано різноманітні наукові методи дослідження, зокрема аналітичний підхід, який передбачав аналіз літературних джерел та художніх творів натюрморту, а також фактологічний метод, що включав вивчення художніх зображень та композицій. Характер дослідження визначався за допомогою історичного та емпіричного методів, що дозволило з’ясувати еволюцію жанру натюрморту в часі та перевірити отримані дані на практиці. Для забезпечення достовірності фактів використовувався історичний метод, що дозволив систематизувати та аналізувати джерела з історії образотворчого мистецтва та навчальні матеріали.

Джерельна база дослідження та література з теми дослідження. Різні аспекти жанру натюрморту досліджували: Жердзицький, В. Є. [10], Прохорова, Н. А. [31], Столярова, І. С. [35], Топал, Р. А. [37], Штефан, Є. Я. [41] та інші.

Апробація результатів дослідження: Апробація результатів дослідження: Основні висновки кваліфікаційної роботи були представлені у вигляді доповідей на круглому столі «Arts vitam docet – Мистецтво навчає життя» (09 квітня 2025 р.) із публікацією тез та науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2024–2025 н.р. (9 квітня 2025 р.) на тему «Вивчення жанру натюрморту в шкільній програмі образотворчого мистецтва» та статті на тему «Жанр натюрморту як засіб розвитку художнього мислення учнів».

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження натюрморту як жанру образотворчого мистецтва може бути використане в шкільній програмі для глибшого розуміння технік та композиційних принципів, розвитку творчих та аналітичних навичок учнів, а також для формування естетичного виховання. Вивчення натюрморту сприяє розвитку спостережливості, вдосконаленню технічних навичок малювання та розумінню історії мистецтва, що є важливим для формування всебічно розвинутих художніх здібностей учнів.

Структура кваліфікаційної роботи вміщує вступ, два розділи, які містять 2 підрозділи, висновки, список використаних джерел з 44 найменувань та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 41 сторінки. Основний текст викладено на 35 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАТЮРМОРТ ЯК СКЛАДОВА ШКІЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

1.1 Основи жанру натюрморту: історія та особливості

Натюрморт – це жанр образотворчого мистецтва, в якому центральне місце займають предмети побуту, об'єднані в єдину композицію. У таких творах зображують нерухомі об'єкти, зокрема квіти, фрукти, овочі, посуд, меблі та інші речі. Водночас натюрморт не обмежується відтворенням неживих предметів – у ньому можуть бути присутні й живі об'єкти, як-от тварини чи люди. Однак ці елементи виконують другорядну роль, підкреслюючи основну ідею картини [11, с. 36].

Оволодіння вмінням правдиво зображати предмети є суттєвою складовою художньої майстерності живописця. Ще до того, як натюрморт сформувався як окремий жанр, він вже був важливою частиною композицій у живописі. При цьому подібні зображення ніколи не виконували лише декоративну функцію чи випадково з'являлися на полотні. Навпаки – кожен предмет мав своє значення, допомагаючи передати головну ідею твору, підсилити його зміст або глибше розкрити характер зображуваних героїв. Часто саме на перший погляд другорядні речі несли символічне чи емоційне навантаження, додаючи глибини всій картині [8, с. 190].

З розвитком живопису натюрморт набув самостійного значення, ставши полем для експериментів із формою, кольором і композицією. Художники дедалі частіше зверталися до цього жанру не лише як до тренувального, а й як до самодостатнього способу висловлення своїх ідей. За допомогою предметного світу вони відображали особисті переживання, соціальні реалії чи навіть філософські роздуми. Таким чином, натюрморт перетворився з другорядного елементу на повноцінний засіб художнього самовираження, здатний бути глибоко емоційним, символічним або ж просто естетично вишуканим [9, с. 10].

Це спроба зупинити мить і знайти красу там, де, здавалося б, її не помічають. Що може бути простішим за яблуко на столі або вазу з квітами? Але саме ці звичні об'єкти, перенесені на полотно, розповідають нам історії.

Натюрморт може існувати як самостійний жанр або бути складовою жанрової картини. Він відображає ставлення людини до навколишнього світу та передає її світогляд. Через натюрморт розкривається сприйняття краси митцем як представником своєї епохи [39, с. 102].

Натюрморт як жанр живопису вирізняється зображенням неживих предметів та одухотворених об'єктів, які ізольовані від свого природного середовища, через що набувають предметного характеру. До традиційних елементів натюрморту належать різноманітний посуд і побутові речі: глечики, столові прибори, чашки, кухлі, статуетки, книги, а також харчові продукти, зокрема овочі, фрукти, рибу, дичину, птахів, рослини та квіти. Усі ці предмети розташовують у реальному побутовому просторі та об'єднують у єдину композицію. Композиція натюрморту може бути як природною, так і штучно створеною для художнього зображення, а також виступати як самостійний сюжет або бути частиною композиції іншого жанру. У деяких випадках до натюрморту додають живих істот, таких як птахи чи звірі, проте вони зазвичай виконують допоміжну роль [2, с. 12].

Це набагато більше, ніж просто зображення предметів. Він дає змогу художнику не лише тренувати технічні навички, а й передавати певні настрої, символи та ідеї. Правильно підкреслено, що предмети в натюрморті можуть бути як частиною побутового середовища, так і спеціально організованими для художнього вираження. Це свідчить про те, що натюрморт не просто відображає реальність, а інтерпретує її, додаючи зміст і художню концепцію. Це доводить, що межі жанру не є жорсткими, а навпаки, можуть розширюватися, залежно від ідеї художника. Дозволяє виявляти красу навіть у звичайних речах, а також показує, як предмети можуть набувати нового значення в певному художньому контекст [13, с. 189].

Перші документальні згадки про натюрморт датуються 1650 роком. Уже сама природа цього жанру передбачає відсутність динаміки, зосереджуючи увагу на зображенні нерухомих предметів, кожен з яких має свій характер та індивідуальність. У композиції чітко розрізняються об'єкт і фон, де контрастує світлий предмет на темному тлі або навпаки підкреслює матеріальність та об'ємність речі у взаємодії з її оточенням. Вражаючими прикладами натюрмортного живопису є твори Караваджо, Сурбарана, а також голландських митців: Класа, Хеди, Калфа, Снейдерса, у яких жанр «малого світу» перетворився на повноцінну й самостійну художню форму [10, с. 71].

Цей історичний огляд засвідчує, що натюрморт, хоч і зображає нерухомі об'єкти, має надзвичайно глибоку виразність. Його сила у здатності через звичайні речі передати складні ідеї, настрій, філософське бачення. Контраст об'єкта і фону, гра світла й тіні усе це не просто технічні прийоми, а мова, якою митець «говорить» із глядачем. Особливо вражає, як майстри XVII століття, зокрема голландці, змогли вивести зображення «простого» на рівень глибокого символізму. Натюрморт заслуговує більшої уваги в сучасному мистецтві та освіті, адже саме він навчає бачити красу в буденному, розвиває спостережливість, естетичний смак і здатність до асоціативного мислення.

Мова й культура впливають на наше сприйняття мистецтва, зокрема на розуміння такого жанру, як натюрморт. Назва жанру в різних мовах не лише відображає технічний аспект, а й формує певне ставлення до нього.

Також варто відзначити, що французький термін «*nature morte*» має схоже звучання в італійській мові – «*natura morta*», і саме звідси походить українська назва. Проте буквальний переклад як «мертва природа» не зовсім коректний, а подекуди й хибний, оскільки в натюрмортах зазвичай зображують нерухомі предмети. У цьому контексті англійська назва «*still life*», що означає «застигле життя» або «нерухома природа», на нашу думку, точніше передає сутність цього жанру [12, с. 25].

Цікаво також, що в деяких натюрмортах присутня динаміка: наприклад, падаючий фрукт, розлитий напій або тінь, що змінює контури предметів. Це

доводить, що натюрморт не завжди є статичним, він може передавати певний рух або навіть історію, яку глядач має розгадати.

Розвиток натюрморту бере свій початок ще з ранніх етапів існування людської цивілізації. У ті часи художники здебільшого зображували живі істоти та природні явища, адже первісна людина вірила, що все навколо неї наділене життям. Згодом, із появою та розвитком матеріальної культури, у творах мистецтва почали з'являтися побутові предмети, зброя та ритуальні речі. Проте такі зображення були переважно декоративними і не ставили за мету передати особливості характеру цих об'єктів [25, с. 150].

Вперше натюрморт став самостійним жанром у VI столітті в Китаї, де його сприймали як «живопис квітів». У Європі він набув статусу окремого жанру лише наприкінці XVI століття. Справжнього розквіту натюрморт досяг у XVII столітті в Голландії – період, коли активно розвивалося голландське мистецтво. Саме тоді художники почали надавати особливого значення зображенню побутових предметів, наділяючи їх глибокими символічними змістами. Натюрморт став не лише декоративним елементом, а й засобом філософського осмислення життя, швидкоплинності часу, багатства й духовності. [28, с.710].

У період античності митці зробили крок уперед, почавши більш реалістично відтворювати навколишній світ із його численними деталями. Це стало основою для подальшого розвитку образотворчого мистецтва. У Стародавньому Римі на мозаїках зображували фрукти, квіти та рослини, а серед фресок Помпеї зустрічалися натюрморти, які часто виконували декоративну функцію або слугували рекламою для закладів, розташованих у будівлях. [32, с. 50].

Початки формування натюрморту як окремого жанру можна простежити ще в епоху античності. У настінному живописі стародавніх міст Помпеї та Геркуланума вже тоді зустрічаються зображення побутових речей, плодів і квітів. Археологічні відкриття свідчать про високий рівень художньої культури давньоримських майстрів, які вміло передавали об'ємність форм, фактуру

матеріалів і виявляли композиційну складність навіть у зображенні повсякденних предметів [34, с. 15].

З плином часу, зі зміною історичних епох і світоглядних орієнтирів, мистецтво продовжувало еволюціонувати, зберігаючи спадкоємність форм і технік, але водночас наповнюючись новими смислами. На зміну античній естетиці прийшло середньовічне бачення світу, в якому візуальні образи набували символічної глибини та духовного змісту. Саме в цей період натюрморт починає поступово переосмислюватися – не лише як засіб зображення реальності, а як носій релігійної ідеї та морального послання. [37, с. 310].

Мистецтво Епохи Середньовіччя суттєво вплинула на формування натюрморту, наділивши його глибоким символічним наповненням. У релігійному живописі того часу звичайні предмети набували особливої ролі, перетворюючись на носіїв складної богословської символіки. Зображення об'єктів у середньовічних рукописах свідчать про поступове удосконалення художніх засобів: зростає увага до реалістичного відтворення форми, текстури та матеріальності предметів [5, с. 42].

Символізм, властивий середньовічному мистецтву, зумовлював глибоке і багатозначне трактування зображуваних предметів. Проте з плином часу змінювалися не лише стилістичні засади, а й саме художнє бачення світу. З настанням епохи Відродження в європейському мистецтві поступово відходять на другий план умовні та алегоричні підходи, натомість зростає інтерес до безпосереднього спостереження за природою та матеріальним світом. Це стало справжнім переломним моментом у розвитку натюрморту – жанру, що набув нового змісту та художньої глибини.

Епоха Відродження ознаменувала собою новий етап у становленні натюрморту як жанру. Митці цього часу зосередили увагу на глибокому спостереженні за реальним світом, що сприяло появі все більш правдивих і

детальних зображень навколишніх предметів. У творах починають активно з'являтися речі повсякденного вжитку, наукове приладдя, книги та музичні інструменти. Художники дедалі майстерніше передають фактуру матеріалів. [5, с. 41].

Поступове збагачення художньої мови, увага до деталей та підвищення інтересу до матеріального світу підготували ґрунт для остаточного відокремлення натюрморту в самостійний живописний жанр. Уже в другій половині XVI століття натюрморт починає набувати власного обличчя, звільняючись від підпорядкованості релігійним чи алегоричним сюжетам.

Як самостійний жанр, натюрморт сформувався в Європі наприкінці XVI століття. Значний внесок у його розвиток зробили художники з Нідерландів і Іспанії. У своїх роботах вони зображували дари моря, забитих тварин, продукти харчування, такі як м'ясо чи риба, а також фрукти, іноді доповнюючи композицію живими тваринами чи птахами. Натюрморт почав не лише відображати побут людей, а й наповнюватися символічним змістом. Картини того часу зазвичай вирізнялися стриманістю та містили деталі на кшталт скляних ваз чи срібного посуду [11, с. 37].

З плином часу натюрморт еволюціонував — змінювалися як художні засоби, так і змістове наповнення. Якщо у період бароко натюрморт часто був носієм філософських і символічних сенсів, зосереджених на темі швидкоплинності життя, то з появою нових художніх течій межа між реальністю й стилізацією почала стиратися. Натюрморт перетворився на поле для експериментів із формою, кольором, фактурою. Це вже був не просто жанр для зображення предметів, а повноцінна площина для декоративного мислення. Такий підхід значно розширив можливості художників і започаткував новий етап розвитку натюрморту як особливої форми вираження. Саме в цей період зароджується декоративний натюрморт — яскравий, ритмічний, з акцентом на емоційно-виразні засоби [11, с. 36].

Декоративний натюрморт активно розвивався наприкінці XIX – на початку XX століття, вирізняючись акцентом на кольорі, фактурі та просторових взаємозв'язках предметів. У цьому жанрі працювали А. Матісс, П. Пікассо, І. Машков, О. Купрін та інші. Попри стильові відмінності, їх об'єднувала декоративність як провідна риса. Матісс і Фальк зосереджувалися на кольорі, Пікассо дивився на геометризації форми, що надавало творам узагальненого характеру [11, с. 2].

У декоративному натюрморті головним завданням є передача декоративних властивостей зображуваних об'єктів і створення загального враження святковості чи урочистості. Такий натюрморт не прагне до точного відтворення реальності, а є осмисленням натури через призму художнього бачення. Це передбачає цілеспрямований відбір найбільш характерних рис об'єктів, відмову від другорядних або випадкових елементів і композиційне підпорядкування усіх деталей творчому задуму. [24, с. 6].

Основною особливістю декоративного підходу є перетворення глибини простору на умовно-площинне рішення, що наближає зображення до площинної композиції. Допускається застосування кількох планів, але вони мають бути обмежені за глибиною, не перевантажуючи композицію. Під час виконання декоративного натюрморту студент має навчитися виявляти найбільш характерні якості предметів і підсилювати їх через декоративну інтерпретацію. Завдання полягає в тому, щоб побачити сутність об'єкта й на її основі вибудувати узагальнене художнє рішення. [43].

Такий тип роботи сприяє розвитку відчуття кольорової гармонії, ритму, балансу між кольоровими площинами з урахуванням їх насиченості, світлоти та фактури. Загалом декоративний натюрморт стимулює в учнів творче мислення і формує глибше розуміння виражальних можливостей художніх засобів.

Сучасний натюрморт пішов далі. Це вже не просто реалістичне зображення предметів, а гра з формою, кольором, символікою. У ньому можна

побачити мінімалізм або абстракцію, яскраві акценти або навіть гумор. І це прекрасно, адже кожна епоха вносить щось своє в цей, здавалося б, традиційний жанр.

Як і будь-який інший жанр образотворчого мистецтва, натюрморт має свою внутрішню класифікацію, що поділяється на низку піджанрів, кожен із яких має свої характерні особливості. Зокрема, виділяють букетний або квітковий натюрморт, у центрі якого зображення квітів, часто символічних або декоративно вирішених. Предметний натюрморт охоплює композиції з фруктами, овочами, дичиною чи готовими стравами так званні «сніданки», що демонструють багатство і побутову культуру певного періоду. Натюрморт із тваринами зображує птахів, рибу або мисливські трофеї, часто у взаємозв'язку з іншими об'єктами. Особливе місце займає ванітас: філософський натюрморт, наповнений символами швидкоплинності життя, смерті та марноти людських прагнень. Кожен із цих піджанрів дозволяє художнику висловити різні сенси та емоції, використовуючи здавалося б звичайні предмети [11].

Отже, натюрморт є значно більше, ніж просто жанр, у якому зображуються предмети. Це глибоке вираження художнього мислення та світогляду митця, що еволюціонував від другорядного елементу композиції до самостійного жанру, здатного передавати не лише форму і матеріальність, а й емоції, символічні сенси та особисте ставлення до зображуваного. Завдяки своїй гнучкості та багатогранності, натюрморт не тільки розкриває творчі можливості художника, а й вчить бачити поетичне в звичних речах, осмислюючиплинність часу і взаємозв'язок людини з предметним світом. Його здатність концентрувати увагу на деталях і передавати настрій і глибину світогляду митця робить натюрморт актуальним і важливим в історії мистецтва, та у сучасній художній освіті. Це жанр, який, перетворившись від декоративного елементу до філософського висловлювання, продовжує бути потужним інструментом для розвитку образного мислення, естетичного відчуття та здатності до

філософського осмислення світу, відкриваючи нові горизонти для творчості і самовираження.

1.2 Методи та способи створення натюрморту

Митець бачить у натюрморті не лише предмети, а й способи їх зображення. Створюючи композицію, він усвідомлює її зміст, визначає основні акценти та обирає найкращий підхід до побудови. Існують певні закони композиції натюрморту, які допомагають досягти гармонійного результату. Однак це не означає, що не буває винятків чи нестандартних підходів. Навіть неможливо описати всі можливі варіанти побудови натюрморту, їх безліч. Водночас є основні правила, які необхідно знати як художникам, так і викладачам мистецтва.

На початкових етапах становлення натюрморту композиція підпорядковувалась чітко визначеному принципу: предмети розміщувалися в один ряд на горизонтальній площині, паралельно краям полотна. З часом структура ускладнилася, між об'єктами почали вибудовуватися відносини ієрархії та підпорядкування, що стало поштовхом до подальшого розвитку жанру. Натюрморт, на відміну від пейзажу, не передбачає глибокої перспективи чи розгорнутої просторовості. Його особливість, у побудові власного простору, обмеженого, але гармонійно організованого «малого світу», де взаємозв'язки речей утворюють єдину художню систему, що водночас залишається узагальненим відображенням реального світу [10, с. 72].

Кожен натюрморт повинен мати композиційний центр. Його не варто розташовувати занадто низько чи високо відносно середини аркуша, а також на краях або в кутах композиції. Центр слід поміщати в межах основного поля

зору, незалежно від того, чи має зображення горизонтальну чи вертикальну орієнтацію. Водночас він не повинен знаходитися точно в геометричному центрі аркуша, а має бути зміщений убік. Найчастіше це зміщення відбувається вліво, оскільки сприйняття зображення зазвичай відбувається зліва направо [2, с. 13].

Композицію краще вибудовувати зліва направо, щоб глядач спочатку помітив другорядний елемент, потім яскравий і контрастний, а далі – більш стриманий. Такий підхід робить сприйняття зображення гармонійним. Якщо ж найяскравіший і найконтрастніший елемент розташувати праворуч, погляд зупиниться на ньому, не знайшовши продовження. Око почне «читати» композицію зліва направо, затримається на контрастному елементі та відчує дисбаланс через відсутність подальшого розвитку. Це одна з поширених помилок у побудові композиції [34, с. 16].

При створенні композиції важливо не лише правильно розташувати елементи на площині, а й продумати, як саме глядач сприйматиме зображення в цілому. Варто пам'ятати, що гармонійність сприйняття залежить не тільки від розміщення об'єктів. Не менш суттєву роль відіграє і зовнішній вид всього твору – тобто формат аркуша, на якому розгортається композиція. Саме від його вибору значною мірою залежить, чи зможе художній задум повністю розкритися, чи збережеться необхідний баланс між динамікою і спокоєм. Тому наступним важливим етапом у роботі над натюрмортом стає визначення формату зображення.

Одним із важливих етапів у створенні натюрморту є правильне визначення формату майбутнього зображення. Його вибір залежить від художнього задуму та напрямку основного руху композиції. Так, вертикальний формат підкреслює динамічний, виразний ритм композиції, тоді як горизонтальний – навпаки, створює відчуття спокою, стабільності та врівноваженості. [11, с. 36].

Формат також обирають з урахуванням загальних розмірів об'єктів, їх орієнтації в просторі й творчого бачення автора. Наприклад, квадратна форма аркуша асоціюється з відчуттям стійкості й гармонії. Такий формат зосереджує увагу глядача в центрі композиції та сприяє циркуляції погляду по колу [11, с. 37].

Горизонтальне розміщення особливо доречно у випадках, коли необхідно передати розлогість, панорамність сцени або представити велику кількість предметів. Воно добре передає атмосферу спокійного споглядання, побутової простоти та затишку. У композиціях з горизонтальним форматом художники часто включають вертикальні елементи – наприклад, драпірування або стінові площини – для підсилення глибини простору [2, с. 10].

Овальні та круглі формати зустрічаються рідше через складність у компонованні та оформленні, проте вони легко інтегруються в квадратну форму й можуть використовуватись для створення більш декоративного ефекту, особливо в оформленні під паспарту.

Вертикальний формат, у свою чергу, створює враження піднесеності, монументальності та витонченості. Він асоціюється з ідеєю зростання, розвитку, енергії. Найпоширенішим є прямокутний формат зі співвідношенням сторін, близьким до золотого перетину, що вважається найбільш гармонійним і врівноваженим у композиційному плані [2, с. 11].

Починати роботу над рисунком натюрморту слід із чіткого розуміння етапів побудови зображення та визначення кінцевої мети. Першим кроком є вирішення композиційного розташування об'єктів – визначення формату аркуша (горизонтального або вертикального), аналіз предметів на натюрморті, їхніх пропорцій і характерних ознак. Далі слід перейти до уточнення форми кожного об'єкта, промальовуючи як видимі, так і уявні конструктивні лінії з урахуванням законів перспективи [15, с. 3].

При побудові зображення важливо досягти тональної та масової рівноваги на площині. Учнів необхідно привчати працювати за принципом переходу від загального образу до деталей і навпаки – від деталізації елементів до цілісного бачення всієї композиції. Основні етапи виконання рисунка натюрморту включають:

- побудову предметного середовища на аркуші;
- передачу пропорцій та характерних рис зображуваних предметів;
- роботу з тональними співвідношеннями;
- уточнення масштабу ескізу (особливо при підготовці до графічних технік, як-от травлення);
- оцінку та аналіз ескізу перед переходом до завершального художнього етапу [15, с. 4].

Побудова вдалої композиції має на меті забезпечити гармонійну взаємодію всіх елементів у створенні художнього образу. Завдяки правильному розміщенню складників, художник отримує можливість якомога повніше втілити свій творчий задум. Саме композиція допомагає сконцентрувати увагу глядача на головному, водночас відсуваючи другорядні деталі на фон, створюючи візуальну і смислову ієрархію. Таким чином, картина здатна привернути увагу у виставковому просторі або галереї, викликати інтерес та емоційний відгук. Гармонійне поєднання частин у композиції забезпечує цілісність і виразність твору [27].

Опрацювання натюрморту розпочинається з детального аналізу конструктивної будови предметів. Кожен об'єкт розглядається як поєднання базових геометричних форм, що допомагає глибше осягнути його будову та принципи зображення. Водночас особлива увага приділяється пропорційним

співвідношенням частин, особливостям силуету та характеру поверхні предмета [29, с. 9].

У процесі навчання образотворчого мистецтва натюрморт є одним із базових жанрів, що дозволяє учням оволодіти важливими знаннями та практичними навичками. Особливу роль у цьому відіграє саме побудова – правильне зображення форми, простору та взаємозв'язків між предметами. Важливо, щоб учні опанували техніку рисунка олівцем, оскільки саме цей інструмент дає змогу детально пропрацювати конструктивну побудову, тональні співвідношення та світлотіньову модель форми. Натюрморт як навчальна постановка починається з точного графічного відтворення – і саме це є основою подальшого опанування живопису.

Робота над натюрмортом починається зі створення ескізу у натуральну величину. Навчальні композиції допомагають краще засвоїти базові поняття з образотворчого мистецтва, зокрема перспективи, лінійно-конструктивного підходу, а також принципів розподілу світла й тіні відповідно до форми об'єктів. Педагогічний досвід переконує, що ефективність виконання натюрморту значною мірою залежить від ґрунтовної теоретичної підготовки та практичного опрацювання основ реалістичного рисунка.

У графічному натюрморті провідну роль відіграє тональне вирішення, адже саме завдяки контрасту світлих і темних площин формується враження просторової глибини композиції. Рівень майстерності художника визначається його здатністю гармонійно вибудовувати тональну шкалу, в якій кожен об'єкт органічно вписується в загальну структуру з урахуванням джерела світла й задуму композиції [29, с. 108].

Лінійна перспектива в цьому виді графіки потребує особливо ретельного дотримання пропорцій і точного передавання деталей. Правильне зображення форми предметів та їх просторового розміщення слугує фундаментом композиційної побудови. Важливим є дотримання законів перспективного

скорочення, що дозволяє досягти достовірності у передачі об'ємного середовища [29, с. 109].

Вибір матеріалів для зображення натюрморту визначається навчальними цілями. У цьому випадку основним інструментом виступає графітний олівець. Робота олівцем сприяє формуванню вміння «ліпити» форму штрихами, що дозволяє краще усвідомити як конструктивну побудову, так і тональні особливості зображення.

Цей підхід за характером нагадує техніку гравірування. Для виконання ескізів найкраще підходить щільний креслярський папір. На ньому зручно працювати олівцями типу «В» (м'які) та «Н» (тверді), які забезпечують необхідну гнучкість у передачі форми та тону [15, с. 6].

Одним із популярних матеріалів для графічного зображення натюрморту є вугілля. Його виготовляють у формі тонких паличок шляхом випалювання деревини. Цей матеріал добре лягає на фактурну поверхню, таку як папір, картон або полотно, легко розтирається і без зусиль видаляється, що дозволяє оперативно вносити корективи під час роботи. Деревне вугілля активно використовують як у навчальному процесі, так і в авторських творчих проектах. З його допомогою можна виконувати як тонкі, так і товсті лінії, швидко заштриховувати великі площі, застосовуючи широкі штрихи, схожі на мазки пензля. Завдяки насиченому чорному кольору вугілля художник має змогу передати в малюнку багатство тональних градацій натури [27, с. 73].

Поряд із вугіллям, важливе місце у графічних техніках займає туш, яка також має широкі можливості для творчого самовираження. Цей матеріал відкриває перед художником інші засоби зображення – від плавних заливок до тонких ліній, що дозволяє експериментувати з виразністю форми та фактури в натюрморті.

Туш є ще одним ефективним засобом для створення графічних натюрмортів. Вона підходить як для покриття великих площин, так і для виконання дрібних деталей тонким штрихом за допомогою пера. Окрім традиційного малювання, туш широко застосовується в техніці «гратографії» (прошкрябування). Для цього спочатку аркуш паперу зафарбовують у потрібний колір, потім натирають його воском і рівномірно покривають шаром туші. Після її повного висихання гострим інструментом вишкрябують бажене зображення. Такий метод дозволяє створювати оригінальні декоративні або абстрактні композиції в жанрі натюрмарту [27, с. 74].

Окрім різновидів і жанрів, живопис охоплює широкий спектр стилів і технік. Натюрморт, як і інші жанри, є надзвичайно універсальним і поширеним видом мистецтва, здатним відображати різні техніки навколишнього світу, красу, інтереси та емоційні переживання митця. У створенні творів використовуються такі матеріали, як темпера, гуаш, пастель, туш, акварель, акрил, олійні, клеєві, воскові фарби та емалі – вони є основою різноманітних живописних технік.

Зазвичай навчання живопису починається саме з виконання натюрмортів, оскільки вони дозволяють новачкам опанувати основи роботи з фарбами, ознайомитися з різними художніми матеріалами та технічними прийомами, характерними для тієї чи іншої живописної манери. Найчастіше першим кроком є вивчення техніки акварелі, яка вимагає тонкого відчуття кольору та вологості. Найголовнішим етапом є вибір матеріалу, адже кожна класична техніка образотворчого мистецтва має свої унікальні виражальні можливості: шляхетна матовість енкаустики, перламутровий блиск темпер, глибока насиченість гуаші, оксамитова м'якість пастелі, прозора легкість акварелі чи щільна фактурність олійного живопису, який, до речі, відкриває найбільший діапазон художнього самовираження та дає змогу точно передати тональні співвідношення й об'ємність форм [10, с. 73].

Ці фарби наносять на різноманітні основи: папір, полотно, натягнуте на підрамник, ДВП, картон, дерево, метал, архітектурні поверхні, кераміку, а також камінь, скло, та інші матеріали, що відповідають творчому задуму митця. Традиційно для роботи використовували пензлі, однак з розвитком технічного прогресу арсенал художника поповнився мастихінами, аерографами, фарборозпилювачами, трафаретами та іншими інструментами, що розширюють межі художніх можливостей.

Художники дотримувалися переважно академічної техніки, яка базувалася на суворих правилах зображення предметного світу. Академізм передбачав точне наслідування натури, опрацювання світлотіні, побудову чіткої композиції та використання традиційних матеріалів, як-от олія, темпера, акварель. Усе це формувало основу академічного живопису, що слугував навчальною платформою для художників. Втім, саме у творчості голландських митців XVII століття натюрморт почав набувати нової естетичної якості: майстри відійшли від суворої академічності, надаючи перевагу більш емоційно насиченому, реалістичному, часом побутовому трактуванню предметів, що згодом стало характерною рисою європейського натюрморту [8, с. 195].

Голландські майстри з надзвичайною точністю зображували предмети так, що вони здавалися майже живими, ніби виринаючи з площини полотна. Цього вражаючого ефекту вони досягали завдяки складній багатошаровій техніці живопису. Поєднання фарб з різним ступенем прозорості давало змогу або відбивати світло, або дозволяти йому проникати крізь шари фарби, створюючи ефект глибини. Лесування – нанесення прозорих чи напівпрозорих шарів фарби поверх підмальовки – надавало зображенню внутрішнього світіння й тонких переходів тону. Пошарове накладання фарби вимагало значного терпіння: кожен новий шар наносився тільки після повного висихання попереднього. Робота від світлого до темного дозволяла поступово вибудовувати об'єм, насиченість і контрасти кольору [27].

Отже, створення натюрморту є складним та творчим процесом, що потребує глибокого розуміння композиційних принципів, технічних знань і тонкого відчуття візуальної гармонії. Комбінація класичних принципів композиції з експериментами дає художникові можливість створити виразний та цілісний образ, у якому кожен елемент служить єдиній композиційній ідеї. Важливою частиною створення натюрморту є вибір формату зображення, яке впливає на емоційне сприйняття твору, а також правильне розташування об'єктів, що допомагає сформувати візуальний центр і досягти гармонії.

РОЗДІЛ 2

ГОЛЛАНДСЬКИЙ НАТЮРМОРТ У ХУДОЖНІЙ ТРАДИЦІЇ

2.1 Історія виникнення голландського натюрморту

Упродовж історії європейського мистецтва натюрморт як жанр зазнавав численних змін, поступово переходячи від декоративного компонента до глибокого філософського осмислення буття. Особливого розвитку цей жанр набув у Нідерландах XVII століття, коли мистецтво натюрморту стало не просто способом зображення предметів, а засобом вираження моральних, релігійних і естетичних ідеалів доби. Голландський натюрморт посідає ключове місце в історії європейського живопису завдяки високому рівню технічної майстерності, багатству жанрових варіацій та символізму зображених предметів.

Золоте століття Голландії – період стрімкого економічного, політичного й культурного зростання Республіки Сполучених провінцій — стало ґрунтом для розвитку різноманітних форм мистецтва, в тому числі натюрморту. Протестантська релігія, яка забороняла культове зображення святих, сприяла зростанню інтересу до жанрового та побутового живопису. Крім того, розквіт ремесел, торгівлі, мореплавства і науки зумовив піднесення матеріального

добробуту середнього класу, що створило попит на прикладне та декоративне мистецтво [22, с. 88].

Саме в цьому контексті натюрморт став улюбленим жанром міщанства. Художники зосереджувалися на точному, реалістичному зображенні того, що оточує людину в повсякденному житті: посуду, квітів, їжі, музичних інструментів, книг тощо. Картини мали не лише естетичну, а й символічну функцію: вони нагадували про тлінність світу, про моральні цінності, про зв'язок між матеріальним і духовним.

Голландський натюрморт XVII століття представлений багатьма видатними художниками. Зокрема, Пітер Клас славився своїми сніданковими композиціями, в яких демонстрував витончену гру світла та тіней. Віллем Калф створював пишні «розкішні натюрморти», що вражали багатством деталей: дорогим посудом, екзотичними фруктами, тканинами. Ян Давідс де Хем поєднував квіткові мотиви із символами моралі, тоді як Рахел Рюйш стала однією з небагатьох жінок-художниць, які здобули європейське визнання в цьому жанрі [22, с. 89].

Стилістика натюрмортів протягом XVII століття зазнавала помітних змін і формувала виразні характерні риси, властиві окремим етапам розвитку жанру. У ранній період натюрморти вирізняються стриманістю в колористиці та простотою композицій: художники уникають складних ракурсів, не акцентують увагу на деталізації, а фон зазвичай залишається нейтральним, ненав'язливим. Саме в цих ранніх творах зароджується багатогранна система символіки, яка згодом набула сталих форм і несла в собі глибокий дидактичний зміст [22, с.88].

Основні символи у натюрмортах «ванітас». Одним із найпоширеніших різновидів голландського натюрмарту був жанр «ванітас», у якому предмети ставали нагадуванням про швидкоплинність життя, смерть і духовні цінності. Типовими елементами таких композицій є череп, пісочний годинник, гаснуча

свічка, зів'ялі квіти, музичні інструменти, дзеркала, мильні бульбашки, кожен із яких мав глибокий зміст.

Назва цього художнього напрямку походить від латинського виразу, що дослівно перекладається як «суєта суєт». Основною ідеєю таких творів було осмислення минулості земного існування та неминулості смерті. У композиціях цього типу часто зображали предмети, які символізували швидкоплинність часу й людського життя: книги, рукописи, годинники, музичні інструменти, трубки для куріння. Одним із найвиразніших і найчастіше вживаних символів ставав людський череп — нагадування про смертність. Водночас такі елементи, як пшеничне колосся або плющ, що обвиває череп, символізували надію на воскресіння душі та її вічне спасіння. Уже до середини XVII століття ці знаки стали обов'язковими складовими стилю ванітас [27].

У центрі композиції зазвичай розміщуються символи тлінності: людський череп, годинник, зів'ялі квіти, зіпсовані плоди, згасла свічка — усі ці елементи уособлюють марність земного життя та його неминучу завершеність [41, с.4].

Художники не зупинялися на загальноприйнятих символах, а часто зверталися до складних композицій, які поєднували релігійні, наукові, філософські мотиви. Наприклад, у творах Віллема Калфа предмети розкоші — коштовні келихи, китайська порцеляна, східні килими — поєднуються з елементами зів'янення та занепаду.

У цьому жанрі мистецтва не лише продукти чи страви, але й предмети побуту мали глибоке символічне значення. Так, наприклад, ніж, залишений бездоглядно на столі, символізував зраду, а пляшка асоціювалася з пияцтвом. Скляний келих або ваза уособлювали крихкість людського існування, тоді як срібний посуд став символом багатства. Кожен продукт чи предмет мав своє приховане значення. Устриці — символ хтивості та плотських насолод; шинка — обжерливість; оселедець — символ віри у Христа; пшеничне колосся — переродження душі, надія на спасіння; хліб і вино — плоть та кров Христа [27].

Фрукти, які починають псуватися, наголошують на тлінності фізичного світу. Лимон часто символізував оманливість – яскравий зовні, але кислий усередині. Метелики асоціювалися з душею, що залишає тіло, а мурахи чи черви – із процесом розкладу. Ці деталі надавали натюрмортам філософської глибини й робили їх «візуальними текстами», що вимагали тлумачення.

Квіткові натюрморти – краса і мораль. Окремим феноменом були квіткові натюрморти, де за пишністю кольору та розмаїттям рослин приховувалися релігійні та символічні коди. Наприклад, тюльпани, що уособлювали короткочасну славу, відсилали до «тюльпанової лихоманки» – фінансової кризи в Голландії 1637 року. Троянда могла символізувати Божу любов, а мак – смерть або сновидіння [27].

Ще в добу Готики та Відродження квіти почали наділятися символічними значеннями, які згодом органічно увійшли до квіткових натюрмортів, особливо в творчості голландських художників. Наприклад, унизу композиції нерідко зображали зів'ялі пелюстки чи опале суцвіття, що виступали нагадуванням про швидкоплинність життя і тлінність усього земного. У центрі зазвичай розміщували польові квіти, які уособлювали духовну чистоту, тоді як розкішні троянди або гвоздики могли натякати на людське марнославство та прагнення до багатства. Найгарніша квітка, яку часто поміщали у верхній частині букету, символізувала надію на спасіння душі. Варто зазначити, що багато квітів мали подвійне, а іноді навіть суперечливе трактування. Приміром, тюльпан вважався знаком щирого звернення до Христа, але водночас асоціювався з надмірністю й марнотратством. Подібну символічну неоднозначність мав і нарцис: з одного боку – втілення самозакоханості, згідно з античним міфом, а з іншого – символ чистоти та дівочої невинності, пов'язаний із Богородицею [22, с. 90].

Сервіровані столи, кухонні натюрморти, сніданки, прикрашені тюльпанами, трояндами, гладіолусами, гіацинтами, гвоздиками, ліліями, ірисами, конваліями, незабудками, фіалками, маргаритками, календулою,

ружею та іншими квітами, поступово стали символом вишуканого смаку в оселях європейської еліти. Одним із найвидатніших майстрів жанру «тихого життя» (так тоді називали натюрморт) був нідерландський художник Ян Девідс де Хем, який надав квітковим композиціям характерних рис бароко (див. рис. 000). Згодом тюльпани та їх зображення почали викликати захоплення серед мешканців Німеччини, Англії та Франції, що переймали художні традиції «малих голландців». У результаті популярність таких мотивів швидко зростає. До кінця XVII – початку XVIII століття, з появою європейського фарфору, квітковий натюрморт став надзвичайно поширеним у мистецтві [40, с. 237].

Рибні натюрморти найчастіше з'являються у творчості художників країн, розташованих поблизу моря, де рибальство є частиною повсякденного життя. Натюрморти з темою «накритого столу» відображають смакові вподобання, кулінарні традиції та соціальні можливості людей різних верств суспільства й історичних епох.

У так званих «кухонних натюрмортах» представлено посуд різного рівня якості й вартості: від вишуканого кришталю, порцеляни, дорогоцінних металів – до простих глиняних або мідних виробів. Саме це й робить кухонний натюрморт цінним джерелом вивчення повсякденного побуту людей минулого [41, с. 3].

Окреме місце в історії квіткового натюрмарту займає стиль «німецькі квіти». Цей напрям сформувався у XVIII столітті і набув популярності передусім у декоративно-ужитковому мистецтві – зокрема у розписі порцеляни. Його особливістю були пишні, дещо ідеалізовані букети з характерною симетрією, яскравими барвами та ретельною деталізацією. Часто зображалися троянди, тюльпани, нарциси, гвоздики, айстри та інші квіти в уявних композиціях, іноді з фантастичними комбінаціями, що не існували в природі.

З часом серед інших європейських шкіл – чеської (Бернадотте), угорської (Херенд), польської (Альтвассер-Вальденбург), французької (Севр), англійської

(Мінтон) тощо – композиції у стилі «німецькі квіти» на наших теренах набули характерних рис, що їх зближують із квітковими натюрмортами «малих голландців». Для них була типовою техніка тушевого малюнка, поєднаного з прозорими шарами олійного живопису (лесування). Окрім того, на українське трактування рослин вплинула рідна флора: тюльпани могли зображуватися за аналогією із сон-травою, троянди, нарциси чи гвоздики – з квітів із домашнього палісадника, які часто доповнювалися польовими квіточками [40, с. 237].

У середині XVII століття натюрморти набувають вишуканості, урочистості та аристократичного звучання. Художники починають створювати «розкішні» композиції з більш складним малюнком, продуманішим колоритом і динамічнішою побудовою. Зростає роль естетики й декоративності, які поступово починають домінувати над глибоким змістом. Це явище охоплює всі різновиди натюрморту. У другій половині століття відхід від символічної багатозначності та релігійно-моралістичних підтекстів стає ще помітнішим. Митці все більше тяжіють до ефектності та візуального блиску: полотна збільшуються у форматі, темні й стримані фони поступаються світлим, декорованим драпіруванням, а тематика творів змінюється на світськішу й менш алегоричну [22, с.88].

Голландський натюрморт XVII століття став унікальним явищем на перетині соціально-економічних, релігійних і культурних змін. Він виник у контексті протестантської етики, швидкого економічного розвитку та зростання міщанського класу, що визначило його естетичну й філософську значущість. Занепад релігійної живописної традиції сприяв переходу до зображення буденних предметів, які набули глибокого символічного змісту, що відображав духовні цінності та життєві рефлексії. У творчості майстрів цього періоду, таких як Пітер Клас, Віллем Калф, Ян Давідс де Хем та Рахел Рюйш, натюрморт став не лише декоративним, а й філософським засобом осмислення життя, смерті та вічних істин. Висока технічна майстерність, увага до деталей і

багатство композиційних рішень, одним із найвпливовіших у європейському живописі, закріпивши його важливу роль у розвитку мистецтва того часу.

2.2. Методика викладання натюрморту

Образотворча діяльність не лише сприяє формуванню естетичного смаку й креативного мислення, а й виконує важливу функцію самопізнання та самовираження дитини. Особливу роль у цьому процесі відіграє вивчення жанру натюрморту, який поєднує у собі технічну вправність, спостережливість і глибоке розуміння форми, кольору та композиції. Саме робота над натюрмортом стає для учня одним із перших серйозних кроків у пізнанні основ художнього бачення світу.

Виховання особистості є провідною метою сучасної освіти, адже саме воно формує моральні орієнтири, цінності та здатність до свідомого вибору. Естетичне виховання відіграє у цьому важливу роль, сприяючи розвитку здатності сприймати, відчувати й розуміти красу в мистецтві, природі та житті. Через мистецтво учні не лише опановують технічні навички, а й формують емоційну чутливість, художнє мислення, здатність до самовираження. Зокрема, робота в жанрі натюрморту вчить спостерігати, аналізувати й інтерпретувати побачене, що сприяє глибшому розумінню навколишнього світ [1, с. 25].

Мистецька освіта та естетичне виховання сприяють гармонійному розвитку особистості, формуючи якості, необхідні для творчої діяльності в різних сферах. Розвиток креативних якостей відбувається переважно через різноманітну художню діяльність – графіку, живопис, декоративне мистецтво. Одним із головних напрямів естетичного виховання виступає робота з натури, яка дає змогу глибше пізнати навколишній світ, удосконалювати зорове сприйняття, навчитися аналізувати форму, колір, пропорції, а також передавати світлотіньові й тональні співвідношення. У зв'язку з цим метою статті є розгляд жанру натюрморту як ефективного засобу розвитку художньо-творчих здібностей учнів у системі мистецької освіти [2, с. 11].

Вивчення натюрморту в школах має важливе значення для формування естетичного світогляду учнів, розвитку їхньої образотворчої культури, спостережливості та вмінь передавати навколишній світ засобами образотворчого мистецтва. Натюрморт – це не лише жанр, що дозволяє навчитися зображати реальні предмети, а й потужний інструмент виховання художнього смаку, розуміння простору, композиції, світла й кольору. Через зображення звичних речей учні вчаться бачити прекрасне в повсякденному, вдумливо сприймати форму, фактуру, колір і взаємозв'язки між об'єктами. Крім того, робота над натюрмортом розвиває посидючість, уважність і просторове мислення, що є необхідним не лише для творчих професій, а й для загального інтелектуального зростання школярів [7, с. 240].

У першому класі школи знайомство дітей із жанром натюрморту відбувається на початковому етапі навчання, приблизно у шестирічному віці. Одним із перших творчих завдань є створення композиції на тему «Осінні квіти у вазах», виконаної у стилі декоративного живопису з використанням друкованих матеріалів і текстилю. Основна мета цієї справи – навчити дітей розміщувати на площині зображення предмети різного розміру так, щоб композиція виглядала гармонійно, а елементи – ритмічно поєднувалися між собою. Завершальним етапом роботи є оздоблення зображених об'єктів кольоровими плямами, лініями та декоративними мотивами [20, с. 266].

Натюрморт відіграє важливу роль у навчальному процесі як засіб засвоєння учнями базових знань і навичок з образотворчого мистецтва. Через роботу з цим жанром школярі опановують основи художньої грамоти, що полегшує подальше вивчення різних технік малювання та живопису. Зокрема, учні знайомляться з принципами побудови малюнку, законами композиції, лінійної та повітряної перспективи, ритму, світлотіні, теорією кольору, формоутворення, співвідношення теплих і холодних кольорів та іншими засобами художньої виразності [43].

Натюрморт має важливе методичне значення у шкільному викладанні образотворчого мистецтва. Завдяки цьому жанру учні поступово переходять від простого до складного, навчаючись спостерігати, аналізувати й зображати реальні об'єкти. Робота з натюрмортом розвиває спостережливість, композиційне мислення та розуміння кольору й гармонії.

У процесі дитячого розвитку поступово формуються навички естетичного сприйняття мистецтва. Науковці встановили, що сприйняття живописного натюрморту дітьми молодшого шкільного віку проходить кілька послідовних етапів. Перший рівень: початковий, притаманний дітям 3–5 років, які реагують емоційно на знайомі предмети на зображенні, отримуючи задоволення від їх упізнавання. Другий: середній, характерний для віку 6–8 років: діти починають усвідомлено оцінювати елементарні естетичні властивості твору, зокрема гармонію кольорів, рідше – форму та розміщення предметів у композиції. Третій: вищий рівень – формується в молодшому підлітковому віці та передбачає часткове розуміння художнього образу, що дозволяє дитині глибше сприймати ідею твору та творчий задум митця [12, с. 25].

У молодшому шкільному віці, коли психічні процеси ще активно формуються, образотворча діяльність виступає засобом, що гармонійно поєднує пізнання та творчість. Уява є невід'ємною складовою цього процесу, адже без неї неможливо створити образ, відійти від шаблону чи відчутти себе творцем. Тому особливої актуальності набуває питання: як саме образотворча діяльність сприяє розвитку уяви в учнів молодшого шкільного віку.

У початкових класах доцільно ознайомлювати учнів із різноманітними типами натюрмортів. Окрім традиційних однорідних і змішаних композицій, дітям варто демонструвати сюжетні натюрморти, узагальнено-реалістичні й деталізовано-декоративні зображення, виконані у теплій, холодній або контрастній кольоровій гамі. Тематична спрямованість робіт може бути різною – від ліричних до урочистих. [7, с. 244].

Під час відбору творів важливо дотримуватись принципу різноманітності як у композиційному вирішенні, так і в засобах художньої виразності. До розгляду з дітьми добирають малюнки, побудовані на основі різних композиційних схем: кола, трикутника, симетрії, асиметрії, центральної композиції, статичності чи динаміки.

Особливої уваги заслуговує принцип концентричності, який передбачає повернення до вже знайомих художніх образів на новому, глибшому рівні розуміння. Протягом навчального року одна й та сама картина може розглядатися кілька разів, проте щоразу з іншим навчальним завданням: визначення кольорової гами, аналіз настрою, виявлення логічних зв'язків у зображенні або співвідношення між змістом і засобами виразності [33, с. 501].

Художня діяльність у школі створює сприятливі умови для виявлення та розвитку уяви учнів, оскільки сама по собі є творчим процесом. Вона передбачає активну роботу з образами, їх інтерпретацію та трансформацію, що сприяє розкриттю індивідуального світосприйняття дитини. У процесі малювання школяр не лише демонструє власну уяву, а й активно розвиває її, паралельно з цим удосконалюючи свої пізнавальні здібності, що має позитивний вплив на загальну навчальну успішність. Як зазначають науковці, найсприятливішим періодом для формування та стимулювання уяви є вік від 5 до 15 років [16, с. 600].

Одним із найдієвіших засобів оволодіння основами живопису виступає натюрморт. Його нерухомість дозволяє учням довго спостерігати й аналізувати одну й ту саму композицію, глибоко вивчати форму предметів, колірні співвідношення, світлотіньові переходи та композиційні особливості. Водночас натюрморт не обмежується роллю навчального об'єкта – він відображає культурні ознаки епохи, національні особливості, побутові звички й естетичні уподобання різних суспільств. У зв'язку з цим важливо, щоб натюрморт залишався актуальним, відображав сучасні теми та зберігав зв'язок із

сьогоденням. Саме оновлення змісту та образності цього жанру робить його живим, цікавим і конкурентоспроможним у сучасному мистецькому просторі [41, с.3].

Для формування художнього образу в живописному творі педагог має активно застосовувати різноманітні прийоми розвитку уяви, а також демонструвати наочні приклади вдалої композиційної побудови. Це необхідно для того, щоб подальше опрацювання живописних засобів виразності відбувалося на основі цілісного задуму та мало логічне художнє обґрунтування. Крім того, під час проведення будь-якого типу уроку важливо мотивувати учнів до використання творчих прийомів у власній роботі, формулювати завдання, що стимулюють їхню уяву, пропонувати нестандартні теми та способи вирішення композицій у натюрморті, зокрема в тематичних постановках [15, с.23].

Завдяки натюрморту учні мають змогу глибше усвідомити й оцінити красу навколишнього світу в усьому багатстві його форм і предметів. Стаціонарна натура, яка добре проглядається з близької відстані, є надзвичайно зручним об'єктом для навчання, адже дозволяє детально вивчати форму, об'єм і пропорції зображуваних речей. Натюрморт цінується у педагогіці за свою наочність і доступність, а також за можливість формувати образне мислення. Постановки з повсякденних предметів сприяють засвоєнню основ композиції та побудови простору, допомагають аналізувати форму, розміри й тональні контрасти [2, с.10].

Особливо важливо відзначити, що натюрморт не лише сприяє технічному розвитку учня, але й формує здатність до спостереження, аналізу та осмислення візуальної інформації. Робота з натюрмортом вимагає від учнів уважного ставлення до деталей, точного сприйняття простору, пропорцій, фактур, а також здатності бачити гармонію в простих речах. Ці якості надзвичайно

важливі не лише для художників, а й для розвитку загальної візуальної культури особистості.

Засвоєння учнями середньої школи принципів побудови композиції сприяє поступовому розвитку їхніх практичних умінь і навичок у цій сфері, що в майбутньому формує основи художньої грамотності. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від педагогічного підходу, умов навчання та індивідуальних особливостей учнів. Композиційні навички виникають і вдосконалюються через регулярну практику, коли багаторазове виконання певних дій забезпечує їх точність і впевненість. Таким чином, робота з композицією стає не лише вправою у творчості, а й засобом формування системного бачення образотворчого твору [42].

Перш ніж перейти безпосередньо до роботи над натюрмортом, доцільно зупинитися на питанні створення самої композиції. У шкільній практиці часто виникає ситуація, коли учні самостійно формують постановку – наприклад, під час дистанційного навчання або виконуючи домашнє завдання. Важливо розуміти, що цей процес має не лише практичну, а й важливу навчальну функцію: він сприяє розвитку просторового мислення, допомагає учням краще засвоїти основи композиції та пропорцій, навчитися гармонійно поєднувати предмети різної форми та розміру – наприклад, поєднувати вертикальні об'єкти з горизонтальними або складні за силуетом форми з простими. Також така діяльність розвиває вміння акцентувати увагу на головному об'єкті композиції, грамотно підбираючи додаткові елементи, які підкреслюють його виразність і створюють гармонійний ритм усього натюрморту [7, с. 242].

У процесі засвоєння учнями основ художньої діяльності важливо надати їм базові знання та початкові практичні навички, необхідні для створення зображень з натури, за уявою або з пам'яті. При цьому слід приділяти увагу розвитку зорового сприйняття, здатності розрізняти форму, колір, розміщення предметів у просторі. Учні мають усвідомлювати значущість малюнка в

повсякденному житті та вміти застосовувати набуті знання й уміння не лише на уроках образотворчого мистецтва, але й у межах інших навчальних предметів і під час виконання практичних завдань. Важливо, щоб навчальний процес сприяв формуванню естетичного смаку, розвитку творчого потенціалу, знайомству з мистецькими творами та формуванню стійкого інтересу до художньої культури [28, с. 240].

Крім того, включення сучасних об'єктів до натюрмортних композицій або інтеграція міждисциплінарних підходів: наприклад, екологічних, етнографічних чи дизайнерських – дозволяє не лише зберегти інтерес до жанру серед школярів, а й розширити його можливості як освітнього інструмента. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, формуванню власної художньої позиції, вмінню інтерпретувати зображення та працювати з візуальними символами.

Викладання натюрморту в шкільній освіті є важливим компонентом розвитку естетичного виховання та творчих здібностей учнів. Цей жанр поєднує технічну вправність, спостережливість та глибоке розуміння композиції, кольору і форми, що допомагає школярам не лише освоювати основи образотворчого мистецтва, а й розвивати навички аналітичного мислення, композиційного сприйняття та творчого самовираження. Натюрморт дозволяє учням поступово переходити від простих об'єктів до складніших, вчить спостерігати за навколишнім світом і аналізувати його через призму мистецтва, що формує емоційну чутливість і уважність [20, с. 47].

Отже, методика викладання натюрморту має бути багатогранною, включаючи як традиційні техніки, так і інтеграцію міждисциплінарних підходів, що робить цей жанр актуальним і цікавим для сучасних учнів. Це сприяє розвитку критичного мислення, а також допомагає дітям формувати вміння інтерпретувати та трансформувати зображення, що є важливим аспектом для розвитку їх творчої особистості. Отже, натюрморт у шкільному

навчанні стає не тільки основою для засвоєння основ образотворчого мистецтва, а й потужним засобом формування естетичних та творчих якостей учнів, здатних глибоко сприймати і виражати красу навколишнього світу.

ВИСНОВКИ

1. Натюрморт є не лише жанром, який зображує предмети, а й важливим засобом для вираження художнього мислення та світогляду митця. Його еволюція від додаткового елемента композиції до самостійного жанру показує багатство творчих можливостей, які він надає. Через натюрморт художники не лише навчаються точному відтворенню форми та світла, а й передають емоції, символи та особисті погляди. Завдяки своїй гнучкості, натюрморт залишається актуальним, розвиваючи глядацьке сприйняття краси в буденному житті.
2. Методика викладання натюрморту в художній освіті сприяє розвитку основ композиції, кольору і простору. Цей жанр допомагає учням не тільки вивчати техніки зображення реальних об'єктів, але й розвивати навички аналітичного мислення та творчого самовираження. Натюрморт вчить уважно спостерігати за навколишнім світом і передавати його красу через мистецтво. Важливою є також можливість поступово переходити до більш складних композицій, що розвиває художнє сприйняття.
3. Створення натюрморту вимагає глибокого розуміння композиційних принципів і уважного вибору форми, кольору та техніки. Різні формати зображення значно впливають на емоційне сприйняття твору, а правильне розміщення предметів допомагає сформувати виразний образ. Оволодіння пропорціями, перспективою та світлотінню дозволяє художникам передавати гармонію між об'єктами, при цьому підтримуючи баланс між спокоєм і динамікою в композиції.
4. Голландський натюрморт XVII століття відображає унікальну комбінацію соціальних, релігійних та економічних змін, що мали місце в Республіці Сполучених провінцій. З розвитком буржуазії та протестантської етики натюрморт став не лише художнім, а й філософським інструментом, через який художники розкривали глибокі символи життя, смерті та духовних цінностей. Голландські майстри епохи «Золотого століття» створювали

твори, що поєднували технічну досконалість з багатим змістом, зміцнюючи позиції жанру в європейському живопису.

5. Методика викладання натюрморту є важливим елементом розвитку творчих і естетичних здібностей учнів. Цей жанр дозволяє учням освоювати основи образотворчого мистецтва, розвивати спостережливість, композиційне мислення та емоційну чутливість. Через натюрморт учні навчаються як сприймати і аналізувати навколишній світ, так і виражати свої думки через художні образи. Методика також повинна включати сучасні підходи та міждисциплінарні зв'язки, щоб зробити навчання актуальним і цікавим для учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєнко Т. А. Образотворче мистецтво з методикою навчання як засіб формування педагогів-організаторів культурно-дозвілєвої діяльності // Соціально-гуманітарний вісник. 2020. Вип. 31. С. 24–26.
2. Андріяка С. О., Демєньєва А. Ю. Розвиток творчої компетентності учнів мистецьких шкіл // Андріяка С. О., Демєньєва А. Ю. (м. Запоріжжя, Україна). 2020. С. 11.
3. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво / пер. з франц. С. Рябчук. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 176 с.
4. Басанець Л. В., Маслова Т. М. Техніка рисунка м'якими матеріалами : метод. рек. з навч. дисц. «Художні техніки в образотворчому мистецтві». Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2023. 33 с.
5. Букач В. М. Навчальний посібник з дисципліни «Історія мистецтв» : навч. посіб. Одеса, 2024. 156 с.
6. Вахрамєєва Г. І. Декоративний живопис: методичні вказівки до лабораторних занять : навч.-метод. вид. Луцьк, 2016. 24 с.
7. Віннічук І. П. Розвиток творчої уяви молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва (засобами психологічного тренінгу КАРУС) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 243 с.
8. Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво (основи образотворчої грамоти) : навч.-метод. посіб. Ч. 1. Івано-Франківськ : Ярина, 2016. 196 с.
9. Євтих С. Ш. Живопис натюрморту : метод. вказівки до практичних занять. Харків, 2003. 18 с.

10. Жердзицький, В. Є. «Жанри образотворчого мистецтва та їх зв'язок з програмою академічного живопису». *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 7 (2008): 71–76.
11. Зорко, А. Є. Натюрморт у класичному живописі та академічній художній освіті. // *Дослідницькі та наук.-метод. праці: Зб. наук. пр. Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*. Київ, 2010. С. 36–38.
12. Ігнатенко, О. В. *Живопис натюрморту: навч. посібник*. ДПТНЗ «Чернігівське вище професійне училище побутового обслуговування». Чернігів, 2016. 30 с.
13. Караульна, О. П. Загальна характеристика та особливості застосування техніки акварелі. *Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук*. Київський інститут імені Бориса Грінченка. Запоріжжя, 2019. 294 с.
14. Кардашов, В. М. *Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2007.
15. Кириченко, І. М. *Методичні рекомендації до завдань з оформлення для студентів-графіків I курсу НАОМА*. 2010.
16. Ковалів, Ю. І. *Літературознавча енциклопедія: У двох томах*. Т. 2 / Авт.-уклад. Київ, 2007. 624 с.
17. Ковальчук О. Традиції української академічної художньої школи у педагогічній діяльності О. Лопухова в контексті історії НАОМА другої половини ХХ — початку ХХІ ст. // *Українська академія мистецтва*. 2013. Вип. 21. С. 26–35.
18. Колесник, Н. Є., Піддубна, О. М. *Художньо-педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: монографія*. Житомир: Полісся, 2017. 246 с.
19. Котова, О. О. *Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів першого року навчання з навчальної (художньо-творчої) практики (плер) за змістовим модулем «Композиція пейзажу (на основі*

натурних етюдів та замальовок). Одеса: ЮНПУ ім. Ушинського, 2018. 39 с.

20. Масол, Л. М. *Методика навчання мистецтва у початковій школі* / Л. М. Масол. Х.: Ранок, 2006. 66 с.

21. Масол, Людмила Михайлівна. «Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання.» (2015).

22. Мельничук, Людмила. «ГОЛЛАНДСЬКИЙ НАТЮРМОРТ XVII СТ. ІЗ ЗІБРАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ: СТИЛІСТИКА І ТИПОЛОГІЯ.» *Український мистецтвознавчий дискурс*, 6 (2024): 88–96.

23. Методичні вказівки до проведення практичних занять і самостійної роботи з дисципліни «РИСУНОК, ЖИВОПИС, СКУЛЬПТУРА» ЗАГАЛЬНИЙ КУРС ЖИВОПИСУ (для студентів 1–3 курсів денної форми навчання напряму 6.060102 «Архітектура») / уклад.: В. П. Манохін, П. В. Мирончик. Харків : ХНАМГ, 2012. 58 с.

24. Мунтян, Стелла Дмитрівна, and Олена Миколаївна Антипенко. *Стилізація як метод створення декоративного натюрморту*. Diss. Одеса: Астропрінт, 2019.

25. Навчальний посібник із дисципліни «Історія мистецтв» (частина I) для студентів I курсу за напрямом підготовки 6.060102 «Архітектура» денної форми навчання. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. 151 с. Укладачі: Трегубов К. Ю., Макуха О. В. Відповідальний за випуск: Ніколаєнко В. В. Рецензент: Ніколаєнко В. А.

26. Олійник, Тамара. *Мистецтво живописного натюрморту як засіб художнього та естетичного виховання дітей дошкільного віку*. Збірник наукових праць Європейського університету. 2010. Вип. 1

27. Онлайн – галерея картин. *Голландський натюрморт* URL: https://struchaieva.art/uk/blog/gollandskij-natyurmort?srsId=AfmBOorCbK6tk5odGU7bokr70xWPrAd_VVI5ybXnofBO1BLDaiE9tu1D (10.05.2025)

28. Пінчукова, І. О. *Сучасний розвиток жанру «натюрморт» в образотворчому мистецтві*. Сучасний рух науки: тези доп. IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2–3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т. 3. 715 с.
29. Потрашкова, Л. В. *Основи композиції та дизайну*. Навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2007. 150 с.
30. Прокопович, Т. А., Берlach, О. П. *Рисунок: метод. рек.* Луцьк, 2022. 17 с.
31. Прохорова, Н. А. *Академічний рисунок як фундамент творчої грамотності для формування творчої особистості*. Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. 2017. № 12. С. 102–115.
32. Семко, Я. С., Ліхачова, О. Є. *Методичні рекомендації «Історія мистецтва» : метод. рек.* Одеса : Ун-т Ушинського, 2021. 51 с.
33. Силко, Є. М. *Композиція: Навчально-методичний посібник (для студентів спеціальності 6010102)*. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. 53 с.
34. Стойкова, Н. В., Мунтян, С. Д. *Вплив аудиторного освітлення на колористичне рішення постановок натюрмортів із квітами зі здобувачами художньо-графічного факультету*. Педагогічні науки. 2019. № 86. С. 151–155.
35. Столярова, Ірина Сергіївна. «Проблеми узагальнення і деталізації в роботі над учбовим натюрмортом.» *The 3rd International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (September 22–24, 2021)*. Manchester, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2021.
36. Томашевський, В. В. *Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах: монографія*. Кривий Ріг: ФОП Марченко С. В., 2017. 572 с.

37. Топал, Р. А. *Натюрморт як жанр образотворчого мистецтва*. Київ: Художник, 2001. 311 с.
38. Труш, В. М., Шариґа, А. О. «Методи навчання учнів загальних закладів середньої освіти відображення об'ємних форм на площині.» *Розділ I*, 2020. С. 302.
39. Фіцула, М. М. *Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. Київ, 2002. 528 с.
40. Школьна, Ольга Володимирівна. «Still-lifes of the «small Dutch» as primary sources of motives of the «German flowers» in porcelain.» *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 2(2) (2019): 237–249.
41. Штефан, Є. Я. «Інноваційні практики навчання студентів закладів вищої освіти живопису натюрморту». *Молодий вчений*, 2023.
42. Щербина, В. Г. «Точка зору і перспектива в композиції.» *Педагогіка вищої та середньої школи*, Кривий Ріг, 2003. Вип. 5. С. 70-78.
URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6428>. (дата звернення: 10.05.2025).
43. Юрченко, О. С. *Виконання дипломного завдання з живопису на художньо-графічному факультеті Криворізького державного педагогічного університету*. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6626/3/47.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
44. Юрченко О. С. Навчально-творча практика «Пленер» в системі підготовки студентів за спеціальністю «Образотворче мистецтво». 2007. 11 с.